

НЕ РЕВЕРАНС, А РЕВОЛЬВЕР

Передмова

Ці тексти протверезують. І нині – саме час їх прочитати. Хто ці жінки, що стали героїнями такої прози? Вони дивляться на нас холодними очима і печуть вогненними душами. Сміливі та завзяті, ззовні вони – це рвучкі рухи та короткі стрижки, всередині – новий гартований метал. Самі, мов натягнуті струни, – музика стихій. За ними – томи прочитаних книжок, вогкі в'язничні стіни і вогнища старих порядків, на яких їх не спалили.

Ці тексти знову проявилися через сотню років, щоб сказати нам важливе. Вони відгукуються саме зараз. Бо в літературі є щось таке, що знаходить читача і дає відповіді на внутрішні запитання саме тоді, коли час отримати ці знання. Можливо, щоб ми зрозуміли, скільки вже пройшли – і що не час зупинятися.

У цій книжці ми переносимося на сотню років назад. Буремні часи (чи бувають в нас інакші?), такі самі карколомні історичні гірки.

Прикметно, що виходить ця книжка в так само неспокійний час. Тому ці тексти можуть дуже відгукнутися сучасним читачам, що прокидаються від ракетних обстрілів, стежать за окупацією української території в реальному часі, знають, що поруч земля тримає різних людей — і десь поруч є й наводчики, які здають ці координати рідних міст, куди полетить російський дрон. Кому, як не нам зараз, зрозуміти ці тексти, де влада міняється над містами, а душі міняються у новому часі.

За жанрами у цьому томі переважає мала художня проза — оповідання, новела, етюд, є повість і репортаж-спогад. Це досвід, виражений у слові. Але так, як можуть зробити тільки жінки — з увагою до неочевидних деталей, за лаштунками чуттєвого, в епіцентрі серця.

Це був шалений час, прямий, жорсткий та примхливий. Час встояти. Час, який не пробачає. Час — нагода діяти. Час бунту, написання нових сценаріїв та ролей. Час розкидати каміння — бруківку-зброю пролетаріату. Час будувати власні фортеці, форпости та блокпости.

Це був час революцій та воєн. У цьому томі — гаряче, часом спазматичне дихання історії. Зі зламу століть зміни відбувалися в усьому — політиці, мистецтві, побуті. Пожвавилися науково-технічний прогрес, індустріалізація, соціальні зміни.

Потужнішали жіночі рухи: жінками доводилося винаходити нову реальність, говорити про себе гучно, виборювати права і свободи. Мистецтво скидало з себе декор старих стилів і говорило про нову правду. Модернізм зачаровував, авангардно експериментував та сміливо нищив старе.

Що відбувалося в Україні за час життя авторок цієї книжки? Остаточне загнивання Російської імперії, надриви революції 1905–1907 років. Зародження політичних партій, мітинги. Перша світова війна, криваві землі. 1917 рік. Українська революція і національно-визвольний рух. Золотий годин над Києвом. Зародження молодого Українського держави. Центральна Рада. УНР, ЗУНР, Акт Злуки, Українська Держава, Директорія. Крах ілюзій. Зміна влад, кров і боротьба. Червоні та білі. Окупація. Комунізм. Голодомор. Друга світова, нацистська навала. Підпілля і повстанський опір. Реокупація. Ріки крові, боротьба.

Більшість з авторок цієї збірки не дожили до п'ятдесяти. Харитину Кононенко спалили нацисти за кілька днів до того, як їй виповнилося сорок два. Наталя Романович-Ткаченко та Христя Алчевська померли в сорок дев'ять, залишивши безліч неопублікованих текстів. Найдовше з них прожила Лідія Горбачова, і це всього лиш п'ятдесят один рік.

Вони між собою сучасниці та майже всі — ровесниці. Народилися наприкінці XIX сторіччя, померли в 1930–1940-х роках.

Що спільне між авторками?

Це еліта. Усі були з добрих родин, батьки — культурна інтелігенція, аристократія, освітяни. Усі здобули добру освіту, часто за кордоном. Просвітниці. Усі самі професійно займалися освітою, своєю та інших. Були громадськими діячками, активними, виразними. Були почасти недооціненими як авторки, їхні твори часто лишалися не надрукованими — і не тому, що їм чогось бракувало. Часи не сприяли.

Так було потрібно системі. Маємо нині добру нагоду все виправити. Сподіваємося, цього разу – це не епізод, не уривок часу.

ХОЛОДНІ ОЧІ, ГАРЯЧІ СЕРЦЯ. ХРИСТЯ АЛЧЕВСЬКА (1882–1931)

Її прізвище носить місто Алчевськ – бо заснував його Христинин батько, видатний промисловець і меценат Олексій Алчевський. Він заклав металургію на Луганщині та перший акціонерний іпотечний банк в Російській імперії, у Харкові, – один з найбагатших підприємців свого часу. Христя – наймолодша з п'ятьох дітей Алчевських. Їй було дев'ятнадцять, коли батька вбили, замаскувавши це під самогубство – мовляв, сам кинувся під потяг на Варшавському вокзалі в Петербурзі. Усі підприємства Алчевського різко перейшли до Московського торгового дому братів Рябушинських, що швидко стали одними з найбагатших в Російській імперії. Родина втратила все, один із синів колись найбагатшого підприємця помре... від голоду. Класика рейдерства, нічого не змінилося у російському стилі ведення бізнесу.

За чорним збігом долі, Христя Алчевська теж загине від потяга: на вокзалі їй затиснуло одяг, потяг рушив і протягнув її вздовж перону. Серце не витримало.

Але рости в такій сім'ї – це вже старт для великих масштабів мислення і чину. Це їхня родина встановила 1900 року перший в Україні пам'ятник Тарасу Шевченку.

Зробили це в себе в маєтку – як виклик владі, що не допустила б подібного в публічному просторі. Мати, Христіна Алчевська, – видатна освітянка, заснувала Харківську жіночу недільну школу, де здобули освіту тисячі жінок – це був важливий внесок у розвиток українського суспільства. Сама ж вона здобула освіту самотужки, усупереч волі батька, який забороняв учитися, «щоб не писала любовних записочок». Часом доводилося навіть підслуховувати під дверима, за якими навчали братів. А з чоловіком їх звів опублікований в журналі її вірш – Алчевський був зачарований, вони почали листуватися.

Христіна-дочка теж починала з поезії – сентиментальної, ніжної, тремкої, сонцецентричної. Авторка 12 поетичних збірок (хоч Ольга Кобилянська радила їй переходити раніше до прози). У 1929 році мав вийти її двотомник «Вибраного», але прижиттєвого видання Христя не дочекалася.

Культ освіти був у родині. Христя Алчевська мріяла написати новий, сучасний український підручник з літератури для трудової школи. Рік навчалася в Сорбонні у Парижі, вчителювала у Харкові – викладала українську і французьку, збирала гуртки. Листувалася з Франком, Лесею Українкою, Коцюбинським, Олександром Олесем.

Христя Алчевська у цій книжці з'являється з прозовими текстами «Холодні очі», «Яблуні цвіли за вікном», «Мельодія», «Кінець щоденника», «Одлітають», «Одірвана гілка», «Килина». Більшість етюдів – зі збірки «Вишневий цвіт» 1912 року, з розділу «Поезії у прозі і оповідання». Вони імпресіоністичні, фрагментарні, пронизливі, чуттєві, але і життєві водночас. З тканини тексту розуміємо: так щемко вміють

відчувати світ лише поети. Етюд-оповідання «Килина» — уже зріліший, із журналу «Червоний Шлях» 1928 року, з виразною та буревісною головною героїнею, ідейною комуністкою, яка горить — і згорає, про вогонь соціальних змін, масову освіту, протидію темряві та про саму людську природу.

ЯКЕ ЖІНОЦТВО — ТАКИЙ І НАРОД. ЛІДІЯ ГОРБАЧОВА (1890–?)

Лідія Горбачова горіла освітою. Навчала інших і невпинно вчилася сама. Народилася у Катеринославі — тепер Дніпро, працювала на Поліссі в білоруському нині Бресті — Бересті. Керувала там єдиною приватною українською школою імені Олекси Стороженка.

Популяризувала українську культуру та літературу. Організувала свято Тараса Шевченка, писала статті про твори Лесі Українки, Наталени Королевої, Ганни Барвінок.

Брала участь у Всесвітньому українському жіночому конгресі, написала «Азбуку жіночого руху», яку видали 1937 року в «Союзі українок».

Серед найвідоміших її цитат — «Про яку свободу може думати жінка, коли вона сама рабиня в своєму будинку? А звідки прийде мудрість до народу, коли половина народу (тобто жінки) темна і неосвічена? Хіба неосвічений може виховати, просвітити інших? Тому бачите: яке жіноцтво — такий і народ!».

У Львові навчалася в легендарному Таємному українському університеті, заснованому попри заборони польської

влади. Застала у Львові підписання Акту відновлення незалежності 30 червня 1941-го. Переживала й арешт — від німецьких нацистів.

У тексті Лідії Горбачової «Манівцями до широкого шляху» з львівського календаря-альманаху «Дніпро» на 1938 рік ми зустрічаємо сильну героїню, вчительку, яка опирається проросійським настроєм керівництва в часи буремні, коли міняються не тільки прапори над містом, а й цінності. Але героїня надихає своїм прагненням постійно вчитися — і обирати українську позицію всупереч усьому.

ХТО ВИЖИВЕ — МУСИТЬ СВІДЧИТИ. ХАРИТИНА КОНОНЕНКО (1900–1943)

На світлинах ми бачимо світлооку красуню — то в національному строї, завітчану та ладну, то елегантному костюмі з поглядом кінозірки.

Гестапо заарештувало Харитину Кононенко 1943 року в Рівному за співпрацю з УПА. Її, що організувала Український Червоний Хрест, очолила «Жіночу службу Україні», яка з досконалим знанням німецької після життя у Швейцарії та Австрії допомагала обмінювати полонених.

Після радянських провокацій в'язнів розстріляли, а тіла спалили. В задушливій камері, яку ділили з нею пів сотні жінок, вона казала: «Багато хто з присутніх загине. Але хтось таки виживе, матиме обов'язок розповідати, як інші мучились та гинули за Україну». Слова це зберегли, вони живі і досі мають силу.